Nederlandse samenvatting

HET DENKRAAM VAN DE ECONOMIE

Een onderzoek naar de conceptuele en institutionele kracht van het bbp groei-paradigma

De wortels van dit proefschrift voeren terug tot een conferentie die ik in 2007 in Brussel bijwoonde: *Beyond GDP. Measuring progress, true wealth, and the well-being of nations*, georganiseerd door de Europese Commissie, het Europees Parlement, de OESO, de Club van Rome en het WWF. Honderden deelnemende beleidsmakers, politici, vertegenwoordigers uit het bedrijfsleven, activisten, academici, statistici en journalisten leken zich te hebben verenigd in de overtuiging dat het bruto binnenlands product (bbp) een sterk verouderde indicator. Het bbp was ooit een adequate maatstaf voor het meten van industriële productie en materiële vooruitgang, maar vanaf de tweede helft van de vorige eeuw zwol de kritiek langzaamaan: het bbp, en de op het bbp gebaseerde 'economische groei' zou blind zijn voor de kwaliteit van leven, de kracht van de samenleving of de staat van het milieu. De conferentie in Brussel leek een historisch, iconoclastisch moment waarin deze kritiek culmineerde. 'We kunnen de uitdagingen van de toekomst niet aangaan met de instrumenten van het verleden', aldus Europese Commissievoorzitter José Manuel Barroso. 'Het is tijd om verder te kijken dan bbp.'

Echter, nader onderzoek wees al snel uit dat er door de jaren heen tal van vergelijkbare initiatieven zijn geweest die de samenleving, en haar kernindicatoren, 'voorbij' het bbp hebben willen brengen. Er bestaat een omvangrijk en groeiend corpus aan academische en publieksliteratuur die de geschiedenis van het bbp, zijn oorspronkelijke statistische en maatschappelijke waarde, en zijn tekortkomingen voor de beleidsprioriteiten van vandaag blijft onthullen en uitleggen. Een actieve 'bbp-kritische'-gemeenschap roept al decennia op tot verandering, in boeken, pamfletten en talloze conferenties en bijeenkomsten. Het wonderlijke is dat het bbp, als maatstaf voor de 'omvang' van 'de economie' — en met name bbp-*groei* als maatstaf voor 'economische groei' — nog steeds de meest verspreidde en invloedrijke politieke indicator is. Het bbp lijkt onaantastbaar. Ook de conferentie in Brussel

leidde tot niets; de Europese Commissie besloot om met het bbp te blijven werken, en in te zetten op aanvullende indicatoren.

Een voorzichtige hypothese die uit de bbp-kritische literatuur naar voren komt, is dat de dominantie van het bbp samenhangt met een verouderde definitie van 'de economie'. Het bbp is als indicator niet te problematiseren zonder dit onderliggende concept te bevragen en te willen veranderen. Toch is deze hypothese niet uitgebreid en systematisch onderzocht. Hoewel sommige auteurs erkennen dat 'de economie' vrij assertief 'bestaat' in het publieke discours, in overheidsinstellingen en in beleidsdocumenten, wordt er weinig aandacht besteed aan *hoe* 'de economie' haar invulling en maatschappelijke status heeft gekregen, en hoe dat samenhangt met de verbazingwekkende overlevingskracht van het bbp. Veel auteurs lijken ook te onderschatten hoe krachtig en weerspannig 'de economie' is, door de kracht van het concept zelf, en door de institutionele verankering van het concept in statistiek en beleid. Het is niet zonder reden dat veel critici het bbp zien functioneren als een 'fetisj', 'mantra' of 'cultus' en dat het ons heeft 'gevangen'. Er wordt ook wel gesproken over een 'groeiparadigma', een dominant repertoire van ideeën, theorieën en statistische praktijken, die samen bepalen dat we 'de economie' zijn gaan zien als een zelfstandige sfeer (en object), die een inherente neiging tot 'groei' bezit, die als legitiem en wenselijk wordt beschouwd om maatschappelijke problemen op te lossen.

In deze dissertatie werk ik deze hypothese verder uit en probeer ik bij te dragen aan een beter begrip van het groeiparadigma, en de daarmee samenhangende (persisterende) prominentie van het bbp. Ik onderzoek de belangrijkste constitutieve economische ideeën en theorieën enerzijds, en (nationale) boekhoudkundige ideeën en anderzijds, met name het bbp en de nationale rekeningen. Dit heeft geleid tot een sterk verankerde definitie van De Economie en een geïnstitutionaliseerde ambitie tot Economische Groei — in hoofdletters. Vervolgens onderzoek ik of, en hoe, bbp-kritische, en bredere duurzaamheidsinitiatieven zich tot dit conceptuele en institutionele raamwerk hebben verhouden. Ik maak gebruik van drie bronnen: (1) de bbp-kritische, en bredere duurzaamheidsliteratuur; (2) multidisciplinaire wetenschappelijke literatuur over 'de economie' als discursief construct; en (3) institutionele bronnen die De Economie in boekhoud-, meet- en beleidspraktijken hebben vastgelegd. Met name het wereldwijd geaccepteerde Systeem van Nationale Rekeningen van de Verenigde Naties (*UN System of National Accounts*) speelt hier een essentiële rol.

In hoofdstuk 1 bespreek ik de wonderbaarlijke overlevingskracht van het bbp. Ik zet eerst de argumentatie uiteen die al decennia wordt aangevoerd om het maatschappelijke belang van het bbp te problematiseren. Deze argumentatie is te vangen in drie belangrijke

argumenten, en twee gepareerde tegenargumenten: (A) meer bbp leidt niet tot meer welzijn, of in ieder geval tot steeds minder meer. Onder andere commodificatie, adaptatie en positionele consumptie zijn hier debet aan. Het tegenargument dat minder meer beter is dan niks, en bbp-groei dus alsnog wenselijk is, wordt tenietgedaan door argument (B): bbp-groei mist belangrijke kosten die met productie, consumptie en onderhoud te maken hebben. Met name niet ingeprijsde negatieve externe effecten op ecosystemen is een probleem. Het tegenargument dat het bbp (groei) 'slechts' een *economische* indicator is en (dus) niet geschikt is om welzijn of sociale en ecologische dimensies te vangen, gaat ook niet op. Argument (C) laat zien dat er het bbp belangrijke vormen van productie niet 'ziet', en de kwaliteit van goederen en diensten inadequaat meet. Ook doet het sturen op bbp-groei geen recht aan basale economische en boekhoudkundige principes van kosten/baten, efficiëntie, optimalisatie en stromen/voorraden. De laatstgenoemde blinde vlek is de meest problematische: het bbp meet niet, en ondermijnt daarmee, zijn eigen productievermogen. Het bbp faalt dus ook als economische maatstaf, waarmee er eigenlijk geen argument over is om het bbp als prominente indicator aan te houden. De paradox is echter dat het dat wel is.

In hoofdstuk 2 begint het onderzoek naar de hypothese die deze paradox moet verklaren. Ik reconstrueer hoe 'de economie' sinds de 16e eeuw in verschillende stappen is 'gereïficeerd' tot het onafhankelijke, complexe natiestaat-gebonden object dat we vandaag de dag als vanzelfsprekend beschouwen. Dit hoofdstuk is meer een conceptuele inventarisatie dan een intellectuele geschiedenis; ik verzamel acht conceptuele eigenschappen die 'de economie' is gaan bevatten: (1) semantische structuur (van *oikos* en *nomos*); (2) onderscheidbaarheid; (3) een eigen domein (of dimensie); (4) systematiek; (5) autonomie of zelfsturing; (6) interieur; (7) totaliteit; en (8) natiestaat-verankering. 'De economie' — of De Economie, om zowel de conceptuele vanzelfsprekendheid als acceptatie te symboliseren — is verstoffelijkt tot een aparte, genaturaliseerde sfeer én een zelfregulerend en allesomvattend systeem dat zich het conceptuele chassis van de natiestaat heeft aangemeten. De conceptuele consequenties zijn een contingente, maar sterk ogen scheiding tussen het economische en niet-economische, maar ook de veronderstelling dat De Economie geen materiële omgeving (nodig) heeft.

In hoofdstuk 3 wordt geïnventariseerd hoe deze conceptuele elementen (her)bevestigd worden in boekhoudkundige ideeën en praktijken. Boekhouden 'doet' meer dan slechts het weergeven van economische feiten; het representeert economische theorie (c.q. aannames) en vormt een eigen systeem met een eigen logica die vooral precies is, in plaats van waarheidsgetrouw. Deze 'performativiteit' zit in bedrijfsboekhouden, maar ook in het

boekhouden voor landen (i.e. de nationale rekeningen) en dan met name het wereldwijd als standaard geaccepteerde *System of National Accounts*, waar het bbp een belangrijke rol in speelt. Niet alleen economische spelers, hun 'natuurlijk' gedrag, de goederen die ze ruilen en de markten waar ze opereren, maar ook 'economieën' als natiestaatgebonden, compleet ogende entiteiten worden herbevestigd in hun bestaan. Het bbp als samenvattende, internationale prestatiemaatstaf creëert en 'performeert' dit beeld. Wat binnen en buiten 'economie' valt wordt door deze consolidatieslag verder vastgelegd, en De Economie lijkt in nog mindere mate een materiële omgeving (nodig) te hebben, omdat zij nog verder verzelfstandigd is, completer oogt en vooral positie inneem in 'de wereldeconomie' als omgeving.

Na de reïficatie en en 'fortificatie' van De Economie zet hoofdstuk 4 uiteen hoe het idee van Economische Groei vrij natuurlijk uit dit conceptuele, geïnstitutionaliseerd construct voortkomt, en hoe op bbp-gebaseerde Groei op zichzelf als wenselijk en legitiem kan worden beschouwd. Het als onderscheidbaar en natuurlijke gedrag dat als 'economisch' kan worden bestempeld, en het systematische en autonome karakter van 'de economie' waarin dit gedrag collectief tot productiviteitsstijging leidt, zou zijn gang mogen gaan. Wanneer De Economie in wezen een 'eigen' waardesfeer vormt en zichzelf beoordeelt, worden de materiële omgeving (en het grootste deel van de samenleving) verder naar de achtergrond verdrongen, wat de misvatting creëert dat Groei een geïsoleerd, *sui generis* fenomeen is. Verder vergemakkelijkt het bbp als graadmeter de indruk dat het handelen van Economieën *bestaat* uit groeien, in de tijd of ten opzichte van elkaar.

Hoofdstuk 5 problematiseert de pogingen vanuit de bbp-kritische en bredere duurzaamheidsgemeenschap om de (daadwerkelijk bestaande) negatieve gevolgen van economische groei aan te pakken, met name de planetaire grenzen die fundamenteel worden genegeerd. In plaats van het interveniëren in het conceptuele construct van De Economie, hebben deze pogingen geleidt dat het coöpteren en herbevestigen van 'economie' als eigenstandige sfeer, *naast* de 'samenleving' en 'ecologie', die tevens als verondersteld onafhankelijke en fundamenteel *on*economische domeinen met 'economie' in balans moeten worden gebracht — wat gezien het veel sterkere conceptuele karakter, de institutionele verankering, en de verspreiding en gebruik van bbp-informatie, een verloren zaak is. Het hoofdstuk laat zien hoe de juxtapositie van 'economie' — in plaats van de deconstructie — zichtbaar is in de voornoemde 'Beyond GDP'-conferentie in Brussel in 2007, maar ook in de roemruchte Stiglitz-commissie in 2008, en een parlementaire commissie in Nederland in 2016, die alle ten doel hadden het bbp nog eens tegen het licht te houden.

Hoewel deze dissertatie eerst en vooral de bbp-paradox wil verklaren, in plaats van oplossen, doe ik in de conclusie doe ik vier voorstellen (‘interventies’) die, de conceptuele en institutionele kracht van het (bbp-)groei paradigma in ogenschouw nemend, wél tot daadwerkelijke verandering zouden kunnen leiden. De eerste interventie, het weerstaan van het ‘Economie’-concept uit het Systeem van Nationale Rekeningen op basis van haar eigen uitgangspunten en logica, kan worden versterkt door de tweede interventie, het toewerken naar een netto-variant van het bbp, in het nieuwe Systeem van Nationale Rekeningen (het *System of National Accounts* 2025) actief over het voetlicht gebracht, maar moet voorzichtig worden ontworpen om het Economie-raamwerk niet alsnog te versterken. De derde interventie betreft alle initiatieven die actief het ‘Economie’-label opeisen, op basis van betere prestaties voor de samenleving en het ecosysteem. Een vierde voorstel zou kunnen bestaan uit het omzeilen of afzien van de ‘economie’ en ‘groei’-terminologie, om ons te dwingen om te articuleren en preciseren wat we nu nastreven, en we een rijker vocabulaire ontwikkelen — waarmee de eerste drie interventies ook worden versterkt.